

יום עיון על חוק העתיקות

היש להחיל את חוק העתיקות על נכסי תרבות שנעשו
למן שנת 1700?

גדעון אבני

חוק העתיקות תשל"ח (1978) אינו חל על אתרי עתיקות אשר נוצרו לאחר שנת 1700 לספירה. על פי המצב הקיים, הבסיס החוקי להגנה על נכסי תרבות שנעשו לאחר שנה זו הוא התוספת הרביעית (סעיף 76א' משנת תשנ"א) לחוק התכנון והבנייה תשכ"ה (1965), שלפיה על כל רשות מקומית להכין רשימת אתרים הראויים לשימור.

מצב משפטי זה אינו מאפשר למעשה הגנה נאותה על אתרים שהם בלא ספק חלק מהמורשת התרבותית של מדינת ישראל ומונע טיפול במסגרת החוק במקומות שהם מונומנטים עתיקים מבחינת ערכם התרבותי. כיום אין הגדרה חוקית נאותה לטיפול באתרים כגון המבנים העות'מאניים של עכו וירושלים, הבנייה הציבורית העות'מאנית (ח'אנים וסבילים), מפעלי הבנייה של דאהר אל-עומר בגליל, העדויות למסע נפולאון בארץ ישראל, חומות טבריה מהתקופה העות'מאנית ועוד. בפועל חוק העתיקות חל על אתרים אלו רק אם הם בנויים על גבי אתר שזמנו לפני שנת 1700.

השאלה אם ועד כמה יש להחיל את חוק העתיקות גם על אתרים שהוקמו לאחר שנת 1700 מחייבת דיון במכלול הרחב של האתרים הכלולים בהגדרה של נכסי תרבות או נכסים בעלי חשיבות לאומית. ודאי שמכלול כזה אינו יכול להיות הומוגני, ויש קריטריונים שונים

יום עיון על נכסים למן שנת 1700 והחלת חוק העתיקות עליהם נערך באקדמיה ב"ד בתמוז תשס"א (5 ביולי 2001) בשיתוף עם רשות העתיקות.

הרצו: ד"ר רוני רייך, ד"ר עוזי דהרי, ד"ר גדעון אבני, ד"ר מרדכי היימן, ד"ר שוקרי עראף, קטיה ציטרין-סלברמן, ד"ר ירון פרי, יעקב שפר, ד"ר צבי גל.

יום העיון נערך ביזמת נציג האקדמיה לרשות העתיקות, יו"ר מועצת רשות העתיקות פרופ' ב"ז קדר.

חוק העתיקות מבוסס היום על תקנות מראשית ימי המנדט. החוק מגדיר כ'עתיקה' כל נכס שנעשה בידי אדם לפני שנת 1700. החוק הבריטי, שהתקנה המנדטורית הסתמכה עליו, תוקן זה מכבר והיום אמונים מפקחי העתיקות בממלכה המאוחדת גם על שימור בתי חרושת נבחרים מן המאה ה-19, חפירות הגנה שנעשו לאורך החופים בשנת 1940, וכיו"ב. לא פעם הובעה הדעה שראוי להחיל גם אצלנו את חוק העתיקות על נכסים שנעשו אחרי שנת 1700.

יום העיון עסק בתולדות החוק הנוהג בעניין זה בארץ מימי השלטון העות'מאני ועד היום ובקריטריונים לשימור מבנים שהוקמו בארץ אחרי שנת 1700.

מובאים כאן שלושה תקצירי הרצאות.

בארות, מתקנים, בתי קברות ועוד, ושיעורם 10-20% מכלל השרידים הקדומים הנסקרים בשטח נתון.

תחנת הרכבת בבאר-שבע

בית חווה ליד נתניה

הסקר הארכאולוגי מייצג גישה של תיעוד מקסימלי של שרידים מאוחרים בשל הערך הרב שיש למידע זה להבנת תהליכי ההתיישבות ושינויי נוף.

הבעיה העיקרית היא בשמירה על שרידי התקופות המאוחרות. שרידי התקופות הקדומות זוכים להכרזה ברשומות המדינה וחוק העתיקות חל עליהם. שרידי התקופות המאוחרות מופקרים הלכה למעשה. במסגרת הפיתוח המואץ של הארץ וצמצום השטחים הפתוחים, הסוקרים עדים להרס ערכי מורשת ונוף בלי כל אפשרות לשמרם במסגרת החוק המגן על השרידים הקדומים.

לגבי סוגים שונים של אתרים, כפי שאפשר להסיק אפילו מבחירה אקראית של סוגי האתרים האלה:
אתרי ההתיישבות של המאה ה"ט מחוץ לחומות ירושלים (בית מחניים, בית הקונסול פין);
בנייה מסורתית עות'מאנית בכפרים הערביים;
מבנים מראשית ההתיישבות היהודית בארץ (חצר תל חי, דגניה הישנה, מבני ציבור במושבות הברון);
מערכות הביצורים המשטרתיים הבריטיים בתקופת המנדט (מצודות טיגרט והפילבוקסים);
שרידים ממלחמת השחרור (המשוריינים בשער הגיא);
צריף בן-גוריון בשדה בוקר;
גבעת התחמושת בירושלים.

אין ספק שבמיון מסודר של האתרים לסוגיהם (עבודה שהחלה בה המועצה לשימור אתרים) יהיו מבנים בעלי ערך אדריכלי, אמנותי וארכאולוגי בצד אתרים רבים בעלי ערך לאומי ורגשי הקשורים לתולדות היישוב והמדינה.

כדי לשמור ולשמר את המונומנטים ההיסטוריים והארכאולוגיים שנוצרו בידי אדם לאחר שנת 1700 יש לשאוף להחלת חוק העתיקות באופן סלקטיבי על נכסי תרבות מוגדרים לפי קריטריונים שיקבע מנהל רשות העתיקות באמצעות ועדה מייעצת אשר תוסמך גם לדון בסיווג האתרים הרלוונטים.

תעוד התקופות המאוחרות בסקר הארכאולוגי של ישראל מדכי היימן

מטרת הסקר הארכאולוגי של ישראל מטעם רשות העתיקות היא לתעד תיעוד שיטתי את העתיקות ששרידיהן השתמרו על פני השטח בכל רחבי הארץ.

החוק מגדיר "עתיקות" כל שריד שזמנו קודם לשנת 1700 לספירה. בסקר אין כל אפשרות להבדיל בין עתיקות שזמנן לפני 1700 ובין עתיקות שזמנן אחרי שנה זו, אלא אם כן מדובר באתר הידוע מן המקורות ההיסטוריים.

בסקר מתועדים שרידי התקופות המאוחרות כמו גם שרידי התקופות הקדומות. למשל, תיעוד שרידי התקופה העות'מאנית כולל יישובים, מבנים מונומנטליים (מסגדים, מצודות וח'אנים), חוות חקלאיות,

בית חווה בבנימינה

תחנת משטרה עות'מאנית ליד נחל פטיש

אתרי דאהר אל-עומר

ד"ר שוקרי עראף

דאהר אל-עומר הקים בגליל העליון והתחתון כמה מבנים, שאפשר לסווג אותם כך:

1. חומות - הוא תיקן והוסיף לחומות של טבריה ועכו.
 2. מצודות - הוא הקים שתי מצודות בארץ - בשפרעם ובדיר חנא ומצודה בכפר תובנא באזור עג'לון אשר בעבר הירדן המזרחי. האיש הוסיף למצודות צלבניות קיימות ובהן ציפורי וג'דין.
 3. דאהר בנה מסגדים בכפרים, למשל באעבלין ובדאמון, ובשתי הערים עכו וטבריה.
 4. הוא חידש את המצודה בעכו ובנה את השוק הלבן.
 5. דאהר חידש את ח'אן א-שונה בעכו.
- יש לתת את הדעת על שימור האתרים שבנה, בייחוד אלה שאין גוף ציבורי או גוף רשמי שמשמר אותם.

דאהר אל-עומר (1775-?) היה שיח' בדווי משבט בני זידאן הגלילי. במאה ה-18 הקים ממלכה עצמאית בגליל. בתחילה קבע את בירתו בטבריה. בשנת 1750 בערך כבש את עכו וסביבותיה. ימי שלטונו מאופיינים בסדר ובביטחון ובסובלנות כלפי נוצרים ויהודים. הוא אפשר את חידוש היישוב היהודי בגליל ובטבריה. נרצח בפקודת השלטון העות'מאני.

גשר מסילת הברזל מעל נחל באר-שבע

